

1.3. ГЕРМАНІСТИКА

УДК 811.112.2'373'0

Козак, Надія

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ СЛОВА *BLUME* (‘КВІТКА’) В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ (діахронічне дослідження)

Слова рослинного походження в лексичному складі німецької мови являють собою певне семантичне гніздо. Одним із представників цієї сукупності є слово *die Blume*, яке аналізується в нашій статті.

Незважаючи на наявність досліджень, у яких проводиться аналіз слів рослинного походження в німецькій мові (W. Betz, F. Stroh, J. Weisweller), все ж таки відсутні роботи, в яких було б проведено комплексне вивчення слів цієї групи у плані діахронічного дослідження з використанням результатів статистичного аналізу.

Метою статті є визначення особливостей семантики слова *Blume* (‘квітка’) як одного з компонентів ЛСГ *Pflanzen* (‘рослини’) у німецькій мові, що включає в себе взаємодію споріднених лексем у розвитку мови. Лексико-семантичний аналіз слова *Blume* проведено на матеріалі текстів днв., свн. і нвн. мови, а також словникового матеріалу. Дослідження ґрунтується на результатах аналізу семантики слова в працях мовознавців В.А. Звєгінцева, Т.В. Гамкрелідзе, В.В. Іванова, В.Г. Гака, М.П. Кочергана, W. Betz, F. Stroh, J. Weisweller.

Слово *квітка* має багату символіку. У германців *Blume* була символом нового життя, краси, мудрості, крихкості. Квіти, зібрані в букет, є символом жертвування. Німецьке слово *Strauß* (‘букет’) має аналогічне звучання з єгипетським словом *життя*. Букет квітів є символом життя.¹

У міфах народів світу квітка є символом краси, життя, мудрості, крихкості, але у деяких випадках це слово має зв’язок з негативними сторонами життя людини, що в цілому свідчить про бінарну природу його значення, яка характерна для стародавнього періоду існування лексеми.² Проте у народів, носіїв індоєвропейських мов, переважає одна сторона його значення – позитивна семантика. Німецький матеріал також свідчить про символіку ‘нове життя’ з її позитивними атрибутами, що уособлює слово *Blume*. Очевидно, що ця семантика

знайшла відображення в давніх свідченнях германських мов, у тому числі німецької, тексти якої аналізуються далі.

Die Blume ('квітка') є представником загальнонімецького вживання утворень з *m*-суфіксом. У дavn. мові воно мало наступні форми: *pluoto* (ім., ч.р.), *bluoto* (ч.р.), *plomo* (ж.р.), *blomo* (ж.р.), *bluota* (ж.р.).³

В інших мовах слову *Blume* відповідають такі словоформи: гол. – *bloeme* – ч.р., *blomme* – с.р.; д.сканд. – *blomi* – ч.р., *blom* – с.р.; шв. – *blomma* – с.р.; гот. – *bloma* – ч.р.⁴

Усі зазначені вище словоформи являють собою розширення індоєвропейських *ie*-коренів **bhle-***bhlo* 'цвісти'.⁵

Метою роботи є аналіз семантики слова *Blume* та його реконструкція. Визначення ядра і периферії семантики слова проводилося за методикою, запропонованою Л.В. Бистровою, М.Д. Капатруком і В.В. Левицьким.⁶

У результаті підрахунків за 4-ма словниками давн. періоду⁷ було отримано наступне: якщо умовно вагу значення лексеми 'квітка' прийняти за одиницю, то тоді розподіл інших значень цього слова буде таким: 'цвітіння' – 0,9, 'брунька' – 0,8, ромашка – 0,7, 'блиск' – 0,6, 'пишнота' – 0,5, 'розкіш' – 0,4, 'витонченість' – 0,3, 'грація' – 0,2, 'красива жінка' – 0,1.

У нашому дослідженні пороговою величиною для входження до ядра взято 0,9 і вище (у роботі Л.В. Бистрової та інших⁸ нижньою пороговою величиною для входження в ядро узято 0,5). Ядром семантичної структури слова, яке досліджується, є значення 'квітка', 'цвітіння'. При цьому домінантою є його номінативне значення 'квітка'; близьку периферію складають 'брунька', 'ромашка', 'блиск', 'пишнота' (гранична величина 0,5-0,8), віддалену периферію – 'розкіш', 'витонченість', 'грація', 'красива жінка' (0,1-0,4). Ті значення слова, що складають близьку периферію, визначаються в тлумачних словниках через ядерні слова. Якщо хоча б одне ядерне слово описує семантику слова, що аналізується, то дане слово вводиться до основного складу ЛСГ.⁹ Отже, значення слова *bluoto* 'квітка', 'цвітіння', 'брунька', 'ромашка', 'блиск', 'пишнота' входять до основного складу групи, для якої порогова величина дорівнює 0,5 і вище.

Синтагматичні зв'язки слова *bluoto* аналізуються на матеріалі вибірки з текстів давн. періоду, це приблизно 50 000 слововживань.¹⁰ Досліджуване слово було вжито у таких значеннях з визначеним процентним співвідношенням:

Слово *bluoto* у значенні 'квітка' і у сполученні з наступними словами: *bluota* – *bloit* ('квітка – цвісти') – 34%, *mit bluomon* – *zierint sich*

(‘квітами – покриватися’) – 16%, *bluoma – halsziereda sin* (‘квітка – бути прикрасою’) – 8%, *minneclich bluomo aucken* (‘показувати красиву квітку’) – 16%, *bluomo – phlanzon* (‘квітка – садити’) – 26%. ЛСП *bluoma – bloit* (‘квітка – цвісти’) являє собою одиничну сполучуваність, а ЛСП *mit bluomon – zierint sich* (‘квітами – покриватися’), *bluoma – halsziereda sin* (‘квітка – бути прикрасою’) – багаторазову сполучуваність. У даному значенні *bluoma* сполучується із іншими ЛСГ у синтаксичних контекстах, де значення слова визначене граматичною формою і тільки контекст *minneclich bluomo* є лексичним. Усі контексти є системними. *Minneclich bluomo, bluomo aucken* – ситуативні контексти, тому що тільки в конкретній ситуації зрозуміло, у якому значенні ужите слово.

Найбільш частотні значення ‘квітка, цвісти’ представлені іменником і дієсловом. Їхній синкретизм виражений у загальній частині кореня *bluo-/bloi-*, а розходження – у граматичних формантах частин мови *-ma* і *t*. Можна реконструювати німецький корінь **blu-* зі значенням ‘квітка, цвісти’.

Слово *bluomo* у значенні ‘красива жінка’ сполучується із лексемами інших ЛСГ: *bluome – wegon* (‘квітці – приходити на допомогу’) – 7,3%, *bluomo eigan wan* (‘квітка успіхом не користується’) – 7,3%, *bluomo diuten* (‘квітки випромінюють’) – 7,3%, *minneclich bluomo retten* (‘красиву квітку рятувати’) – 26%, *gilustlich bluomo minnon* (‘миловидну квітку любити’) – 26%, *mitiwari bluomo recken* (‘солодкій квітці розповідати’) – 26%. У цих ЛСП слова вжиті в системних контекстах з багаторазовою сполучуваністю, контексти *minneclich bluomo, gilustlich bluomo, mitiwari bluomo* – лексичні, інші – синтаксичні.

Таким чином, слово, яке досліджується, вжите в переносному значенні, має в собі семантику ‘красивий’. У наведених контекстах дана сема порівнюється із образом жінки, що додає слову відтінок значення ‘красива (жінка)’.

Слово *bluomo* (‘цвітіння’) сполучується з наступними ЛСГ: *poum warun in bluoma* (‘дерева стояли у цвітінні’) – 60%, *diu was zit in bluoma* (‘це був час цвітіння’) – 40%; у значенні ‘блиск’: ЛСП *untar sunna heide was in bluomo* (‘під сонцем галявина була в квітах’) – 100%; у значенні ‘розкіш’ у сполученні із представником іншої ЛСГ утворює системний контекст *groz bluomo* (‘велика розкіш’) – 100%; у значенні граці утворює наступні ЛСП: *fuerst bluomo* (‘брати квітку’) – 33%, *haben bluoma* (‘мати квітку’) – 67%; у значенні ‘добірність’ – *diu fro was bluomo* (‘жінка була квіткою’) – 100%, а також у значенні ‘брунька, бутон’ – *diu was niwihl rosa, diu was rosa bluomo* (‘це була не троянда, це був тільки бутон’) – 100%.

Розглянемо семантику і форму слова *bluome* у текстах свн. мови.

У словниках дається наступна форма слова квітка – *bluome*. Воно має такі значення: 1) квітка, 2) цвітіння, 3) красива жінка, 4) невинність, 5) врожай/прибуток. Це іменник жіночого або середнього роду. За формулами за допомогою 4-х словників свн. періоду¹¹ була визначена вага значень полісемічного слова *bluome*: ‘квітка’ – 1; ‘цвітіння’ – 0,8; ‘краса’ – 0,7; ‘невинність’ – 0,4; ‘врожай’ – 0,2.

Аналогічно двн. періодові синтагматичні зв’язки слова *bluome* були проаналізовані на матеріалі вибірки з текстів свн. періоду, приблизно 50 000 слововживань.¹²

1. Досліджуване слово має значення ‘квітка’, утворює наступні сполучення: *bluomen – bloit* (‘квіти цвітуть’) – 31%, *quac bluomen* (‘свіжі квіти’) – 13%, *bluomen schin* (‘сяйво квітів’) – 13%, *schone bluomen* (‘красиві квіти’) – 13%, *bluomen – lacheten* (‘квіти – покривали’) – 5%, *mit bluomin zierint sich* (‘квітами – покриваються’) – 5%, *liehti bluomen* (‘легкі квіти’) – 5%, *sunge von den bluomen* (‘співати про квіти’) – 5%, *bluomen lazen* (‘залишити квіти’) – 5%, *bluomen – gebrochen* (‘квіти – зірвані’) – 5%.

Аналогічно текстам двн. періоду найбільш частотними є значення ‘квітка, цвісти’, які представлені іменником і дієсловом. Наступні пари є парами-конверсивами: *bluomen lacheten...dergrüenewasal* ‘квіти покривали зелену, вологу землю’ і *mit bluomin zierint sich diu lant* ‘поля покриваються квітами’.

Слово *квітка* в значенні ‘красива жінка’ сполучується з наступними словами: *bluome – haete* (‘квітка – називати’) – 11,1%, *bluome – tragen* (‘квітка – цвісти’) – 11,1%, *bluome – gieiscon* (‘із квіткою – знайомитися’) – 11,1%, *bluomen – stritents* (‘квіти – йдуть’) – 11,1%, *bluome – wunnesame* (‘квітка – сяюча радістю’) – 11,1%, *bluome – sumerclait* (‘квітка – граціозна’) – 11,1%, *bluome – lieben gestalt* (‘квітка – бути втіленням любові’) – 11,1%, *mit bluomen – schinen* (‘із квітами сяючими’) – 11,1%, *bluome – edler* (‘квітка – дорогоцінна’) – 11,1%.

Слово *bluome* із значенням ‘врожай/вигода’ у сполученні з іншими словами утворює наступні ЛСП: *bluomen – anawani* (‘квіти – принесуть’) – 50%, *bluomen – peran* (‘квіти – несе’) – 25%, *bluomen – sin* (‘квіти – принесло’) – 25%.

Слово *bluome* (‘цвітіння’) наявне у наступному контексті: *bluome diu baum* (‘квіти дерев’) – 100%.

5. Слово *bluome* ‘невинність’ представлене в контекстах: *ir den bluomen abe genam* (‘забрав квіти’) – 50%, *hast den bluomen nu verlorn* (‘втратила зараз квіти’) – 50%.

Аналіз лексеми *bluome* у свн. текстах свідчить про розширення її семантики. Порівнюючи реалізацію свн. *bluoto* із двн. періодом мови, необхідно вивести, що більш давнім є зміст ‘квітка (рослина)’, який має відносно велику частоту вживання. Його загальна ознака ‘краса’ відокремилась і стала вживатися окремо стосовно жінки. У свн. періоді виділяється ще одна особливість загальної семантики словоформи *bluome* – її множинність, що виявилась у семантиці ‘врожай’. Можна припустити, що нова семантика була властива також первісній, більш стародавній формі *bluoma* у вигляді синкретичного образу сем: ‘квітка’, ‘краса’, ‘врожай’. Остання, очевидно, знайшла відображення у граматичному форманті множинності, про що буде йти мова нижче. Тут тільки відзначимо, що у всіх засвідчених випадках реалізується множинна форма *bluomen*, що є не випадковим.

У нвн. мові слово *Blume* за 4-ма словниками цього періоду¹³ має наступні значення за такою вагою: значення ‘квітка’ складає вагу 1, ‘цвітіння’ – 0,6, ‘аромат вина’ – 0,5, ‘піна в склянці’ – 0,3, ‘короткий білий хвіст зайця’ – 0,1, ‘білий кінчик хвоста лисиці та вовка’ – 0,1, ‘красива жінка’ – 0,07.

У текстах нвн. мови у слові *Blume* простежуються наступні семантичні варіанти:

Blume у значенні ‘квітка’ у сполученні з іншими словами утворює наступні ЛСП: *Blumen – blühen* (‘квіти – цвітуть’) – 20%, *Blumen – dringen* (‘квіти – видніються’) – 5%, *Morgenblumen – liebt* (‘ранкові квіти – любить’) – 5%, *die Blumen stehen* (‘квіти – стояти’) – 5%, *die Blume – keimet herauf* (‘квітка – проростає’) – 5%, *die Blume – verfällt* (‘квітка – в’яне’) – 5%, *Blumen – glänzen* (‘квіти – блискають’) – 5%, *Blumen – streuen* (‘квіти – посипають’) – 10%, *Blumen – brachte sie mit* (‘квіти – вона принесла’) – 5%, *durch alle Blumen – sehen* (‘крізь усі квіти – бачити’) – 5%, *ein Blumchen – ich sah* (‘квіточку – бачив я’) – 5%, *die schönen Blumen* (‘красиві квіти’) – 5%, *goldne Blumen* (‘золоті квіти’) – 5%, *kleine Blumen* (‘маленькі квіти’) – 5%, *frühzeitige Blumen* (‘ранні квіти’) – 5%, *die blauen Blumen* (‘блакитні квіти’) – 5%.¹⁴

Слово *Blume* із значенням ‘цвітіння’, сполучаючись із представниками інших ЛСГ, утворює наступні ЛСП: *verwelkte Blume* (‘зів’яте цвітіння’) – 30%, *duftende Blume* (‘цвітіння, що пахне’) – 30%, *Zeit der Blumen* (‘час цвітіння’) – 40%.

У нвн. текстах слово *Blume* має також значення ‘красива, улюблена, ніжна жінка’. Багато жіночих імен походять від назв квітів: *Lilie* (‘Лілія’), *Rose* (‘Роза’) та ін.

Зі значенням ‘красива жінка’ слово утворює наступні ЛСП: *zur Blume sprach* (‘до квітки говорила’) – 6,6%, *die Blume sehe* (‘квітку бачу’) – 6,6%, *die Blume verblüht* (‘квітка відцвітає’) – 6,6%, *die Blume war* (‘квітка була’) – 6,6%, *von einer Blume flattert* (‘від однієї квітки пурхає’) – 6,6%, *Blume begehrt* (‘квітка зберігає’) – 6,6%, *eine Blume hält* (‘квітка тримає’) – 6,6%, *eine dieser Blume brach* (‘одну з цих квіток зламано’) – 6,6%, *Blumen blühen* (‘квіти цвітуть’) – 6,6%, *zu einer Blume* (‘до однієї квітки’) – 6,6%, *die Blume der Tochter* (‘квітка дочки’) – 6,6%, *die Blume der Mutter* (‘квітка матері’) – 6,6%, *eine dieser Blumen* (‘одна з цих квіток’) – 6,6%, *von einer Blume* (‘від однієї квітки’) – 6,6%, *jede liebe Blume* (‘кожна улюблена квітка’) – 6,6%.

Слово *Blume* (‘аромат вина’) сполучується із наступними предстваниками ЛСГ: *die Blume des besten Weines trinken* (‘пили найкраще вино’) – 25%, *genos Blume des Weines* (‘насолоджувався ароматом вина’) – 25%, *die Flaschen mit besten Blumen* (‘пляшки з кращим вином’) – 25%, *Blume des Weines verbreitete sich* (‘аромат вина поширювався’) – 25%.

Слово *Blume* як ‘піна в склянці з пивом’ ужито в наступних контекстах: *“Die Blumen schäumen in diesen Gläsern”* (‘Квіти піняться у цих склянках’) – 50%, *“Das ist doch kein Bier, das ist nur eine Blume”* (‘Це не пиво, це лише піна’) – 50%.

Слово *Blume* (‘білий кінчик хвоста лиси’) вжито у наступному контексті: *“Die roten Füchse haben weiße Blumen an Spitzen ihrer Schwänze”* (‘Червоні лиси мають білі плями на кінчиках своїх хвостів’) – 100%.

Слово *Blume* (‘короткий білий хвіст зайця’) вжито у наступному контексті: *“Ich sah niemals den Hasen mit solcher Blume”* (‘Я ніколи не бачив зайця з таким хвостом’) – 100%.

У результаті аналізу семантики слова *Blume* у різні періоди існування німецької мови отримані наступні дані: з розвитком німецької мови відзначається розширення семантики слова *Blume* (порівн.: 11 значень у двн. період, 14 – у свн. період, і 21 – у нвн.). Відповідно зростає кількість сполучуваності значення *квітка* з іншими словами в різні періоди існування мови. Форма слова залишилася в принципі без змін. Відбулося тільки перетворення дифтонга *uo* у двн. ‘*bluoto*’ і свн. ‘*bluote*’ на довгу голосну [û] у нн. ‘*Blume*’. Спостерігається також зміна закінчення в дав. відмінку *-on* у двн. (*mit bluomon zierint sich*), *-en* у свн. період (*sunge von den bluomen*), *-en* у нн. мові.

Як уже говорилося вище, слово *Blume* відноситься до загальнонімецького лексику і виступає як найбільш частотне в давніх і сучас-

них текстах німецької мови. За своєю структурою стародавня німецька форма розпадається на дві частини **blō – mōn*, з яких кінцева являє собою граматичний формант множинності. Такий висновок знаходить підтвердження також у формі свн. *bluomen*, що вживається у текстах зі значенням ‘врожай’. Сема ‘множинності’ у розглянутій лексемі передбачається в композитах *Bienenblume, Feldblume, Waldblume* та інших. У прадавніх письмових формах корінь мав вигляд *blu-* (герм. **blō-*). У результаті перерозподілу граматичної структури слова в германських мовах суфікс розщепився і його початковий голосний примкнув до кореня, що і одержав сучасний вигляд *blum-*. Це мовне явище відоме як фонетична атракція.¹⁵ Тому, розглядаючи реконструкцію слова *Blume*, необхідно виходити з його давньої форми кореня **blō-*.

В індоєвропейстиці існує точка зору, відповідно до якої сполучення голосних у слові є вторинним явищем, а спочатку їм передувала форма з інтерконсонантним голосним.¹⁶ Очевидно, що цей голосний був у ненаголошеному складі в **blō-*, у германських мовах він поступово зредукувався і зник зовсім. Можна припустити існування старовинного герм. кореня **bɛl-*, у якому відповідно до закону Гріма герм. **b-* вийшло з індоєвропейського **bh-*, що дозволяє реконструювати іє. форму **bhel-*. Дійсно, така форма існувала в мові-основі у вигляді **bhel-/*bhol-*, що веде до іє. **bhā-* ‘сяяти, блищати’.¹⁷ В окремих мовах вона має рефлексі: ст.-сл. *běly*, лит. *bāla* ‘білий’, гр. *φαλός* ‘білий’, дінд. *bhālam* ‘блиск’, дірл. *bān* ‘білий’.¹⁸ Таким чином, герм. **blo-* може бути зведено до родинних індоєвропейських словоформ зі значенням ‘сяяти, блищати’.

Отриманий висновок підтверджується аналогічним походженням у слов’янських мовах лексеми *квітка*: ст.-сл. *цвѣтъ*, п. *kwiat*, ч. *květ*, вл., нл. *kwět*, полаб. *kjot*, що виводяться з іє. **kwei* ‘цвіцти’.¹⁹ Іншими словами: германська та слов’янська словоформи являють собою ознаку від дії ‘сяяти, блищати’ і позначають ‘те, що сяє’. Обидві групи мов мають подібну семантичну деривацію у вигляді ‘те, що сяє’ ® ‘квіти’, однак різне формальне вираження.

Повертаючись до німецьких реалізацій герм. **blōmōn*, необхідно відзначити часту сполучуваність цього іменника з нім. дієсловом *blühen* (‘цвісти’), що є не випадковим. Первісна форма **blō* позначала ‘квіти’ і ‘цвітіння’ і була за своєю природою **множинною**. Отже, лексема **blōmōn* мала спочатку зміст ‘те, що сяє; квіти’, а форма однини *Blume* утворилася пізніше. Як вже говорилося раніше, граматичний формант **-mōn* позначав множинність (або збірне ім’я), і ця прадавня значимість збереглася й у сучасному корені *Blum-*.

Таким чином, німецький давній та сучасний матеріал свідчить про розширення семантики слова *Blume* у напрямі все більшого числа метафоричних утворень і одночасно неабиякої словотвірної ролі розглянутої лексики.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Lurker M. Lexikon der Götter und Symbole der alten Ägypter. – Bern – München – Wien: Scherz, 1998. – S. 201.
2. Бондарук О. Міфи народів світу. – Львів: Просвіта, 1997. – С. 248.
3. Schützeichel R. Althochdeutsches Wörterbuch. – Tübingen: M.Niemeyer Verlag, 1981. – S. 78; Deutsches Wörterbuch von Jakob und Wilhelm Grimm. – B. 1. – Leipzig: Verlag von S.Hirzel, 1854. – S. 191; Etymologisches Wörterbuch des Deutschen / Unter Leitung von Wolfgang Pfeifer. – B.1 – Berlin: Akademie Verlag, 1989. – S. 121.
4. Див. пос. 3: Deutsches Wörterbuch... та Etymologisches Wörterbuch...
5. Левицкий В.В. Этимологический словарь германских языков. – Том 1. – Черновцы: Рута, 2000. – 262 с.
6. Быстрова Л.В., Капатрук Н.Д., Левицкий В.В. К вопросу о принципах и методах выделения лексико-семантической группы слов // Филол. науки. – 1980. – № 6. – С. 77.
7. Köbler G. Wörterbuch des althochdeutschen Sprachschatzes. – München–Zürich: Gerhard Köbler Verlag, 1993. – 1350 S.; Schützeichel R. Althochdeutsches Wörterbuch. – Tübingen: M.Niemeyer Verlag, 1981. – 249 S.; Schützeichel R. Althochdeutsches Wörterbuch. – Tübingen: M.Niemeyer Verlag, 1981. – 249 S.; Splett Jo. Althochdeutsches Wörterbuch. – B. 1. – Berlin – New-York: Walter de Gruyter, 1993. – 577 S.; Wackernagel W. Altdeutsches Handwörterbuch. – Reprint: Hildesheim: Olms, 1971. – 409 S.
8. Див. пос. 6.
9. Там само, с. 76.
10. Bibliothek Deutscher Klassiker: Frühe deutsche Literatur. – B.1. – Frankfurt am Main: Deutscher Klassiker Verlag, 1991. – S. 18.
11. Duden. Das Bedeutungswörterbuch. – B. 10. – Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich: Meyers Lexikonverlag, 1985. – 986 S.; Duden. Das Herkunftswörterbuch // Die Etymologie der deutschen Sprache. – B. 7. – Wien–Zürich: Bibliographisches Institut Mannheim, 1986. – 867 S.; Duden. Deutsches Universalwörterbuch. – Leipzig: Dudenverlag, 1989. – 1815 S.; Krolow K. Meine Gedichte. – Frankfurt am Main.: Suhrkamp Verlag, 1990. – 152 S.
12. Conrady. Das Buch der Gedichte. – Schwann: Cornelsen Verlag, 1987. – 623 S.; Kompaß. Ein Lesewerk. – Berlin: Ferdinand Schöningh, 1965. – 399 S.; Straßburg, Gottfried von. Tristan. – [Got_tro2.html](http://got_tro2.html):

BibliothecaAugustana.

13. Duden. Das Bedeutungswörterbuch. – B. 10. – Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich: Meyers Lexikonverlag, 1985. – 986 S.; Duden. Deutsches Universalwörterbuch. – Leipzig: Dudenverlag, 1989. – 1815 S.; Dr. Vincent J. Langenscheidts Großwörterbuch: Deutsch als Fremdsprache. – Berlin: Langenscheidt, 1998. – 1216 S.; Wahrig. Deutsches Wörterbuch. – München: Bertelsmann Lexikon Verlag, 1991. – 1493 S.
14. Conrady. Das Buch der Gedichte. – Schwann: Cornelsen Verlag, 1987. – 623 S.; Krolow K. Meine Gedichte. – Frankfurt am Main.: Suhrkamp Verlag, 1990. – 152 S.; Remarque E. M. Drei Kameraden. – M.: Verlag für fremdsprachige Literatur, 1963. – 462 S.
15. Таранець В.Г. Походження поняття числа і його мовної реалізації: до витоків індоєвропейської промови. – Вид. 2-е, переробл. і доповн. – Одеса, 1999. – 116 с.
16. Таранець В.Г. Энергетическая теория речи. – Киев; Одесса: Вища школа, 1981. – 118 с.
17. Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. – Lief. 1-6. – Bern: Francke, 1949–1951. – 960 S.
18. Етимологічний словник української мови / Гол. редактор О.С. Мельничук. – Т. 1, 2. – Київ: Наукова думка, 1982, 1985. – С. 196.
19. Там само, с. 418.